

MIROSLAV OVESNÝ

MARXISTICKÁ SOCIOLOGIE VÁLKY A JEJÍ ROZVÍJENÍ

V předcházejícím sborníku prací filosofické fakulty UJEP¹ jsem poukázal na závislost řešení problematiky sociologie míru na poznání sociologie války. Je evidentní, že rozpracování otázek sociologie míru předpokládá rozvinutou sociologii války.

Sociologická problematika války je obsažena v teorii marxismu-leninismu o válce. V tomto oboru vyšla po 2. světové válce řada prací, především v SSSR, např. sborníky s názvem „Marxismus-leninismus o válce a armádě“² a četné monografie³. Osnova souhrnných prací o válce je ustálená. Je zaměřena k výkladu podstaty války, jejího původu, příčin, druhů a působení. V uvedených sbornících jsou zpravidla kapitoly: marxismus-leninismus o původu a podstatě války a armády, válka a politika, válka a ekonomika, války spravedlivé a nespravedlivé, válka a revoluce, kritika buržoazních teorií o válce. (Mimo to se v těchto sbornících podává výklad základních otázek vojenské vědy, např. o činitelích vítězství, o úloze človeka a techniky ve válce, o úloze lidových mas, o armádě, o vojenské ideologii atp. Toto dvojí zaměření sborníků je dáno tím, že jsou určeny pro příslušníky branné moci.)

Aktuální otázky války a míru v dnešní době, kdy použití termonukleárních zbraní by mohlo ohrozit existenci lidstva, jsou studovány také v oboru vědeckého komunismu, především z politického aspektu. Vědecký komunismus analyzuje problematiku války a míru z hlediska strategie a taktiky dělnického hnutí, z hlediska politiky socialistických zemí.⁴

Soudobá marxistická produkce o válce je rozsáhlá. Přesto některé tematické okruhy nejsou zpracovány nebo jen zčásti. Další nedostatek je v tom, že téze, formulované v kapitolách o příčinách a působení války, mají místy příliš obecný charakter. Bylo by třeba, aby se v teorii války využily ve

¹ Sborník prací filosofické fakulty brněnské university, G 17, Brno.

² Některé z těchto sborníků byly přeloženy, např. sborník z r. 1950, 1955, 1961, 1970.

³ Např.: Čuvikov P. A., *Marxismus-leninismus o vojně i armiji*, Moskva 1955, Rybkin E. I., *Vojna i politika*, Moskva 1959, Prokopjev N. P., *O vojně i armiji*, Moskva 1965 aj.

⁴ Viz učebnice *Základy vědeckého komunismu*, Praha 1971 (z rus. originálu), kap. VII.

větší míře poznatky historických věd, demografie, psychologie, příp. i výsledky sociologických výzkumů (např. veřejného mínění). Jinými slovy, je třeba vyjít z dosavadního teoretického základu a dobudovat ucelenou, komplexní a systematickou marxistickou sociologii války.

V další části svého článku chci podat náčrt marxistické sociologie války. V tomto náčrtu se soustředím na ty tématické okruhy, které je nutno rozvinout.

I. Předmět a problematika sociologie války

V otázce předmětu není zatím takových „třenic“ jako v jiných sociologických disciplínách (např. v sociologii politiky, kultury aj.). Je to tím, že věda o válce, pěstovaná zpravidla vojenskými odborníky, je dosud orientována na výrazně vojenské otázky, a proto nedochází k vážnějšímu překrývání tematiky. Pokud jde o problém, zda sociologie války je součástí sociologie vojenství nebo naopak, usuzují, že sociologie války má širší předmět. (Vojenství existuje „dík“ válce, ale válka „nevědí“ za svou existenci vojenství.)

Úkoly sociologie války jsou v podstatě tytéž jako každé speciální sociologie,⁵ tj. 1. zkoumat souvislosti mezi válkou a jednotlivými sférami společenského života, společenskými skupinami, sociálními činnostmi a procesy, 2. vyložit (na základě poznatků o uvedených souvislostech) postavení, determinaci, působení, úlohu a význam války v jednotlivých sociálně-ekonomických formacích a v celém společenském vývoji. Těmito obecnými poznatky obohacuje speciální sociologie války sociologii obecnou.

II. Definice války

Základní kategorie „válka“ se v marxistické teorii neužívá zcela jednoznačně. V širším smyslu se tímto termínem označují i ozbrojené srážky v prvotní pospolné společnosti. Podle Engelse válka je „tak stará jako současná existence několika občin vedle sebe“.⁶ V užším smyslu se za války považují jen ozbrojené konflikty v éře civilizace, tj. počínajíc první vykořisťovatelskou formací. Usuzují, že termín „válka“ – vzhledem k tomu, že válka je typický produkt antagonistických formací – by se měl pojímat v užším smyslu. Válka je ve své podstatě pokračováním politiky tříd násilnými prostředky. Válka je organizovaný ozbrojený konflikt mezi státy (příp. národy) nebo mezi třídami uvnitř státu.

⁵ Ovesný M., Model of Special Sociology (ve Sborníku prací filosofické fakulty brněnské university, G 14, Brno 1970).

⁶ Engels B., *Anti-Dühring*, Praha 1949, str. 153.

III. Místo války v systému a struktuře společnosti

Z definice války rezultuje, že válku je nutno přiřadit ke sféře politiky. Tento názor není zastáván všemi marxistickými teoretiky. V. P. Rožin⁷ začleňuje válku nikoli do politického života společnosti, ale do sféry „sociální“. Podle něho „sociálními“ jevy jsou ty společenské jevy, které patří do oblasti třídních, nacionálních, rodově-kmenových, rodinných a jiných vztahů.⁸ Válka je určována ekonomickým, sociálním a politickým zřízením společenství.⁹

IV. Determinace války

Marxistický výklad determinace války vychází z poznatků, že 1. válka je pokračováním politiky tříd, 2. politika je určována ekonomickou základnou společnosti. Tyto poznatky ukazují směr bádání. Je nezbytné zevrubně rozebrat ekonomiku jednotlivých antagonistických formací a také v jejich fázích (ve fázi vzniku, rozvoje, kulminace a úpadku). Nestačí jen celková charakteristika ekonomických příčin. Rozbor ekonomiky umožní hlubší výklad politiky tříd, jak vládnoucích, tak utlačovaných.

Je nutno mít na zřeteli, že politika je relativně samostatná a že válka má zpětný vliv na politiku. Mimo to na politiku (a válku) působí i jiné oblasti společenského života, např. sféra techniky a sféry duchovně kulturní. Je proto nutno zkoumat, jak (zprostředkovaně, příp. bezprostředně) ovlivňuje politiku (a válku) technika (zvláště dnes), sféra morálky (morální normy, ideje a vztahy), oblast výchovy (mj. i výchova vojenská), sféra světového názoru (např. antagonismus mezi některými formami náboženství) aj. Přitom je třeba vzít v úvahu působení jednotlivých stránek kulturně-společenského života, jako je životní úroveň, kulturní niveau, životní způsob atp. Při studiu příčin válek vnějších není zanedbatelná jazyková odlišnost. Zdiskreditování koncepcí geografického a demografického determinismu by nemělo mít za následek úplné přehlížení vlivu geografického prostředí a populačních faktorů.

V souvislosti s analýzou oblastí, zvl. oblasti ekonomické, je nezbytné vyložit postavení, potřeby, zájmy a cíle jednotlivých sociálních skupin a souborů, zvláště tříd a jejich vrstev, také profesionálních kategorií (mj. vojáků z povolání), dále národností a národů, příp. i sídlištních skupin (měst a venkova).

⁷ Rožin V. P., Úvod do marxistické sociologie, 1963 (z rus. originálu), kap. IV

⁸ Rožin V. P., l. c., str. 112.

⁹ Rožin V. P., l. c., str. 129.

V. Typy válek

Pro marxistickou teorii je příznačné rozlišování válek podle charakteru politiky tříd, vedoucích válku. Rozlišování válek na nespravedlivé a spravedlivé je u některých válek „komplikované“, protože v nich dochází ke změně charakteru.

VI. Vývoj válek

Na základě výkladu determinace válek lze přistoupit k rozboru vývoje válek (vnějších a vnitřních) v jednotlivých formacích a v celém vývoji společnosti.¹⁰ Toto zkoumání ukáže, jak se ve vývoji válek projevují jednotlivé fáze formace. U válek vnitřních je zákonitost zřejmá. Ve fázi úpadku se zostřením třídního boje přibývá občanských válek. Z komparace válek v jednotlivých formacích bude možno poznat, která formace je „nejválečnější“. Při této komparaci se musí přihlížet k trvání válek, k jejich rozsahu, intenzitě, „ničivosti“ a k dalším znakům.

VII. Působení válek

Problematika působení válek je nejméně rozpracována. Nelze se omezit na celkové působení druhů války, tj. na konstatování, že války nespravedlivé mají vcelku účinek retardační a války spravedlivé účinek akcelerační. Je zapotřebí studovat konkrétně, jak válka a její typy působí na jednotlivé oblasti společenského života, nejen na politiku (vznik a vývoj státu, mocenské poměry, politické vztahy, postoje, politickou ideologii), a ekonomiku (ekonomické vztahy, zvl. vlastnické, ekonomickou úroveň, ideologii aj.), ale také na ostatní společenské jevy, na techniku, právo (mj. na právo mezinárodní), morálku (morální úroveň), výchovu (formy výchovy), světový názor (např. na religiozitu), vědu (zvl. na vědy společenské), umění (jednotlivé druhy), na jednotlivé stránky kulturně-společenského života (životní úroveň, kulturní úroveň, životní styl), na tělesnou kulturu a v neposlední řadě na jazyk. Významné je zkoumání působení války na populaci (zvl. na reprodukci obyvatelstva a na strukturu populace)¹¹ a také na sociogeografické prostředí.

Zvláštní kapitolu vyžaduje studium působení války na skupinovou strukturu a její pohyb, především na třídní strukturu (postavení, úlohu, význam

¹⁰ Z nemarxistických sociologů se pokusil o sestavení indexu válek P. Sorokin (Krise našeho věku, Praha 1948, str. 167 a n.).

¹¹ Z marxistických demografů se nejvíce zajímá o tyto otázky sovětský demograf B. C. Urlanis (viz „Války a evropské obyvatelstvo“, Moskva 1960).

jednotlivých tříd a jejich vrstev a také na jejich vertikální a horizontální mobilitu), na profesionální kategorie, na sídlištní skupiny (např. na zakládání, vývoj a charakter měst), na skupiny biosociální (na národnosti, na konstituování a vývoj národů, na manželství, na rodinu, na věkové skupiny, na postavení žen ve společnosti aj.).

Výklad působení války měl by zahrnovat také vysvětlení vlivu války na hlavní společenské činnosti, tj. na práci (dělbu práce, produktivitu, na postoje k práci atd.), na řízení společnosti (např. moderní válka, vyžadující mobilizaci všech sil, si vynucuje regulování společenského života), a na společenské procesy. Z této problematiky zatím nejvíce přitahovaly otázky působení války na revoluci, zvl. na její objektivní a subjektivní podmínky. Je však třeba zabývat se vlivem války i na jiné procesy konfliktu. Na druhé straně nutno zkoumat působení války na procesy akomodace, socializace a integrace.

Nemělo by se opomíjet studium vlivu válek na jevy patologické, zvl. na kriminalitu, prostituci, alkoholismus a narkomanií, sebevražednost aj.

Z dílčích poznatků o působení války na společenské sféry, skupiny, činnosti a procesy lze vyvodit hlubší závěry o vlivu války na jednotlivé formace (jejich genezi, vývoj a zánik) a nakonec na vývoj celé společnosti (její progres a relativní regres).

VIII. Sociologické výzkumy

Pro diagnózu současné situace ve světě a pro prognózu na nejbližší dobu jsou užitečné výsledky výzkumů veřejného mínění, které ukazují postoje k válce, k mírovým akcím, k mezinárodní politice atp. Příkladem takového výzkumu je mezinárodní komparativní výzkum (z let 1967–1970), který zjišťoval postoje obyvatelstva v NSR, Velké Británii, Japonsku, Španělsku, aj. státech (m. j. také v ČSSR, PLR a Jugoslávii) k válce bez jaderných zbraní a postoje k vytvoření světa, v němž by nebylo válek.¹²

IX. Kritika nemarxistické sociologie války

K úkolům marxistických pracovníků v sociologii války patří také kritika nemarxistických sociologických teorií. Marxističtí teoretikové dosud zaměřili svoji pozornost především na nejreakčnější buržoazní sociální doktríny (neomalthusianismus, rasismus, sociální darwinismus, geopolitiku atp.). Hlubšímu kritickému rozboru nebyly zatím podrobeny práce soudobých

---

¹² O tomto výzkumu referují K. Kára a J. Řehák v článku „Postavení války a míru ve vědomí lidí“, *Sociologický časopis*, r. 1971, č. 5.

nemarxistických sociologů amerických (zvl. Quincy Wrighta,¹³ L. L. Bernarda), francouzských (především R. Arona, G. Bouthoula), německých (von Krockowa, W. Pichta, J. Schocha) aj.

Realizace úkolů, naznačených v tomto článku, vyžaduje vytvoření týmu odborníků nejen z řad sociologů, ale také historiků, ekonomů, politologů, odborníků ve vojenské vědě, demografů i psychologů.

Мирослав Овесны:

МАРКСИСТСКАЯ СОЦИОЛОГИЯ ВОЙНЫ И ЕЁ РАЗВИТИЕ

В введении к статье „Марксистская социология войны и её развитие“ автор анализирует современное состояние марксистской теории войны. Он обращает внимание на то, что некоторые тематические области не достаточно разработаны, что мало используются сведения исторических наук, политэкономии, политической науки, демографии, психологии, и также результаты социальных исследований (напр. общественного мнения). По его мнению нужно глубже разработать цельную, комплексную и систематическую марксистскую социологию войны. В центральной части статьи автор излагает основные темы марксистской социологии войны. Задачей социологии войны является 1. изучение связей между войной и отдельными сферами общественной жизни, общественными группами и категориями, социальными деятельностями и процессами, 2. на основе познания этих связей объяснить место, детерминацию, влияние, роль и значение войны в отдельных социально-экономических формациях и во всем общественном развитии. В своем наброске глав социологии войны автор указывает на некоторые не совсем решенные проблемы (напр. проблема определения войны, вопрос о месте в системе и структуре общества и т. д.). В заключении автор подчёркивает, что изучение войны как сложного общественного явления нуждается в сотрудничестве коллективов специалистов не только по социологии, но и по истории, политэкономии, по политическим и военным наукам, по демографии и психологии.

---

¹³ Quincy Wright napsal rozsáhlou (1500 stran) práci „A Study of War“, Chicago 1942, která byla nedávno znovu vydána.